

การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรตามแนวพระราชดำริ ในพื้นที่กลุ่มจังหวัด

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง

DEVELOPMENT OF WATER RESOURCES FOR AGRICULTURE ACCORDING TO THE ROYAL INITIATIVE
IN THE AREA OF THE CENTRAL NORTHEASTERN PROVINCES

ปรีวาส ชัยเลิศ

PARIWAS CHAILERT

มหาวิทยาลัยเวสเทิร์น

Western University

Email.pariwas195@gmail.com

Received 2 June 2024; Revised 14 April 2025; Accepted 29 April 2025.

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาสภาพการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรตามแนวพระราชดำริ จากอดีตถึงปัจจุบัน (2) ศึกษาปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาแหล่งน้ำตามแนวพระราชดำริ และ (3) จัดทำรูปแบบการพัฒนาแหล่งน้ำให้สอดคล้องกับแนวพระราชดำริ ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และทฤษฎีใหม่ เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่เป็นกรอบการวิจัย กลุ่มเป้าหมายคือผู้บริหารหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจำนวน 28 คน และผู้เชี่ยวชาญจำนวน 20 คน ใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง โดยเก็บข้อมูลผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า (1) การพัฒนาแหล่งน้ำตามแนวพระราชดำรินำมาซึ่งการกักเก็บน้ำเพื่อบรรเทาปัญหาภัยแล้งและน้ำท่วม แต่ยังขาดการบูรณาการกับภาคีเครือข่ายและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การดำเนินงานล่าช้า ไม่ตอบสนองสถานการณ์ปัจจุบัน และยังมีปัญหาด้านการบำรุงรักษาและการพัฒนาต่อยอดจากทั้งหน่วยงานและชุมชนในพื้นที่ (2) ปัจจัยที่ส่งผลกระทบได้แก่ ปัญหาภัยแล้ง อุทกภัย น้ำเสีย ทัศนคติของเกษตรกร และนโยบายภาครัฐ (3) รูปแบบการพัฒนาแหล่งน้ำให้สอดคล้องกับแนวพระราชดำริ ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ได้แก่ 1) ร่วมกันศึกษาปัญหา 2) ร่วมสำรวจพื้นที่ 3) ร่วมคิดแนวทางพัฒนา 4) ร่วมตัดสินใจและดำเนินการ 5) ร่วมกันประเมินผล องค์ความรู้จากการวิจัยสามารถใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาแหล่งน้ำในกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง เพื่อใช้ทรัพยากรน้ำอย่างเกิดประโยชน์สูงสุดและยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: การพัฒนาแหล่งน้ำ; การเกษตร; แนวพระราชดำริ; กลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง

Abstract

This research aimed to (1) study the development of water resources for agriculture in accordance with the Royal Initiative from the past to the present, (2) examine the factors affecting the development of water resources for agriculture based on the Royal Initiative, and (3) formulate a development model for agricultural water resources aligned with the Royal Initiative, the Sufficiency Economy Philosophy, and the New Theory. This qualitative study adopted the Sufficiency Economy Philosophy and the New Theory as its conceptual framework. The target group consisted of 48 participants, including 28 executives from relevant agencies and 20 experts. Key informants were selected using purposive sampling, and data were collected through in-depth interviews with agency executives (heads or coordinators) until data saturation was reached. A focus group discussion was also conducted with 20 experts. Data were analyzed using content analysis. The findings revealed that: (1) The development of agricultural water resources under the Royal Initiative has focused on water retention to alleviate drought and prevent flooding. However, it lacks integration with network partners and relevant agencies, leading to delayed and ineffective solutions that do not match current conditions. Maintenance and continuity of development by both agencies and local communities remain problematic. (2) The factors affecting water resource development include drought, flooding, water pollution, farmers' attitudes, and government policies. (3) The proposed model for developing water resources according to the Royal Initiative, the Sufficiency Economy Philosophy, and the New Theory consists of five steps: (1) jointly studying problems and their causes, (2) jointly surveying the area, (3) jointly designing development approaches, (4) jointly deciding and implementing actions, and (5) jointly evaluating outcomes. The knowledge gained from this research serves as a practical guideline for developing agricultural water resources in the lower northeastern provinces, promoting optimal use of water resources and improving the quality of life for local communities sustainably.

Keywords: Water source development; Agriculture, Royal initiative; Central Northeast Province Group

บทนำ

สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม พื้นที่ประเทศไทย จำนวน 320.7 ล้านไร่ เป็นพื้นที่เกษตรกรรมถึง 153.18 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 47.77 ของพื้นที่ประเทศ เพื่รองรับเกษตรกรจำนวน 5.8 ล้านครัวเรือน กรมพัฒนาที่ดิน (Department of Land Development. 2022) ปัจจัยการผลิตที่สำคัญ และเป็นหัวใจหลักของการ

ทำเกษตรกรรม คือ “น้ำ” แต่ในปัจจุบันประเทศไทยและหลายประเทศทั่วโลกกำลังประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำ อันเนื่องมาจากการพัฒนาในด้านเศรษฐกิจ การทำลายระบบนิเวศ และจำนวนของประชากรที่เพิ่มขึ้น ความต้องการใช้น้ำเพิ่มมากขึ้นตลอดเวลา ทั้งการใช้น้ำเพื่อการเกษตร อุตสาหกรรม อุปโภค บริโภค ในขณะที่ปริมาณน้ำมีอย่างจำกัด อีกทั้งปริมาณน้ำที่กักเก็บไว้ตามแหล่งน้ำต่าง ๆ ไม่เพียงพอกับความต้องการ ปริมาณน้ำบางส่วนยังสูญเสียไปกับการระเหย การปนเปื้อน ทำให้ไม่สามารถใช้น้ำให้เกิดประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ จึงทำให้เกิดภาวะการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง อันเป็นปัญหาที่จะทวีความรุนแรงมากขึ้นทุกปีซึ่งภาครัฐได้เห็นความสำคัญในการแก้ไขปัญหาทรัพยากรน้ำ จึงได้กำหนดในแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ไว้ในยุทธศาสตร์ที่ 5 โดยมีกรอบแนวทางที่สำคัญ คือ การวางระบบบริหารจัดการน้ำให้มีประสิทธิภาพ ทั้ง 25 ลุ่มน้ำ นอกจากนั้นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 ได้ให้ความสำคัญในการพัฒนาระบบบริหารจัดการน้ำเพื่อการเกษตรให้มีความสมดุลระหว่างอุปสงค์และอุปทาน รวมทั้งการใช้น้ำซ้ำ ซึ่งได้กำหนดไว้ในหมวดหมู่ที่ 1 ไทยเป็นประเทศชั้นนำด้านสินค้าเกษตรและเกษตรแปรรูปมูลค่าสูง กลยุทธ์ที่ 4 กลยุทธ์ย่อยที่ 4.2 เร่งพัฒนาและฟื้นฟูระบบชลประทานและการกระจายน้ำในพื้นที่เขตชลประทาน พร้อมทั้งพัฒนาและบริหารจัดการแหล่งน้ำนอกเขตชลประทาน รวมถึงแหล่งน้ำชุมชน เพื่อเพิ่มแหล่งเก็บกักน้ำให้สามารถใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, (National Economic and Social Development Board. 2017)

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรทรงให้ ความสนพระราชหฤทัยเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งน้ำมากกว่าโครงการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริประเภทอื่น ซึ่งโครงการพัฒนาแหล่งน้ำอันเนื่องมาจากพระราชดำริ นับว่าเป็นงานที่มีความสำคัญ และมีประโยชน์หลายอย่างสำหรับประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ ในการช่วยให้เกษตรกรทำการเพาะปลูกได้อย่างสมบูรณ์ตลอดปี ซึ่งการพัฒนาแหล่งน้ำอันเนื่องมาจากพระราชดำริ มีหลักและวิธีการสำคัญ คือ การพัฒนาแหล่งน้ำจะเป็นรูปแบบใดต้องเหมาะสมกับรายละเอียดสภาพภูมิประเทศเสมอ การพัฒนาวางโครงการพัฒนาแหล่งน้ำ ต้องเหมาะสมกับสภาพแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีแต่ละท้องถิ่นเสมอ และพิจารณาถึงความเหมาะสมในด้านเศรษฐกิจและสังคมของท้องถิ่น (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (Office of the Special Committee for Coordination of Royal Initiative Projects. 2022)

นอกจากนั้นจากสถานการณ์การพัฒนาที่ผ่านมา พบว่าการเพิ่มพื้นที่ชลประทานมีข้อจำกัด ด้านกายภาพไม่สามารถพัฒนาโครงการขนาดใหญ่เพื่อเพิ่มปริมาณการกักเก็บให้เพียงพอต่อการเพาะปลูกตลอดปี โดยพื้นที่โครงการชลประทานของกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางมีสัดส่วนร้อยละ 31.3 ของพื้นที่ชลประทานทั้งภาค แต่ยังมีสัดส่วนพื้นที่ชลประทานต่อพื้นที่การเกษตรค่อนข้างต่ำ สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, (Office of National Water Resources. 2019) จึงเป็นข้อจำกัดในการบริหารจัดการน้ำเพื่อการเกษตร ทั้งการเก็บกักน้ำในฤดูแล้ง และชะลอน้ำในช่วงฤดูฝนไม่ให้เกิดน้ำท่วมพืชผลเสียหาย อีกทั้งปริมาณกักเก็บน้ำในเขื่อนขนาดใหญ่ถึงแม้ว่ามีแนวโน้มเพิ่มขึ้นแต่ยังไม่เพียงพอ ต่อความต้องการใช้น้ำเพื่อการเกษตรตลอดทั้งปี ดังนั้น ภาครัฐจึงกำหนดแนวทางการพัฒนาแหล่งน้ำและขยายพื้นที่ชลประทานในพื้นที่ที่มีศักยภาพอย่างต่อเนื่องเพื่อรองรับการเติบโตของเมืองและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ พร้อมกับนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการน้ำให้มีประสิทธิภาพ สำหรับภาคเกษตร ในระดับไร่นา ขยายผลโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ และโคก หนอง

นา โมเดล เพื่อให้เกษตรกรสามารถทำการเกษตรได้ในฤดูแล้ง บริหารจัดการน้ำแบบบูรณาการเชิงลุ่มน้ำทั้งระบบ โดยดำเนินการในระดับลุ่มน้ำให้มีความสมดุลระหว่างการใช้น้ำทุกกิจกรรมกับปริมาณน้ำต้นทุน ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนและมีการจัดทำแผนบริหารจัดการน้ำทั้งในระยะเร่งด่วนและระยะยาวเพื่อป้องกันความเสียหายจากอุทกภัยและภัยแล้ง

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาสภาพการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรตามแนวพระราชดำริ จากอดีตจนถึงปัจจุบัน
- 2) เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรตามแนวพระราชดำริ
- 3) เพื่อจัดทำรูปแบบในการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรให้เป็นไปตามแนวพระราชดำริปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และทฤษฎีใหม่

การทบทวนวรรณกรรม

การวิจัยการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรตามแนวพระราชดำรินในพื้นที่กลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี ตลอดจนผลงานวิจัย และข้อมูลต่างๆ ดังนี้

วัชรีย์ สงวนศักดิ์โยธิน และอภิรัตน์ กังสดารพร (Songwansakyothin W., and Kangsadamorn A., 2021) ได้ทำบทความวิจัยเรื่อง โครงการพระราชดำริของกองทัพบกในฐานะราชประศาสนศาสตร์ ผลการวิจัยพบว่า การจัดการโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริของกองทัพบกตามแนวคิดราชประศาสนศาสตร์ ใช้การจัดการร่วมกันสามฝ่าย คือพื้นที่ที่เป็นผู้นำชุมชน ผู้บริหารหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องและมูลนิธิ หรือหัวหน้าโครงการต่าง ๆ ใช้การจัดการที่ดูบริบทของพื้นที่ การบูรณาการแนวคิดราชประศาสนศาสตร์กับการจัดการ พบว่าการจัดการโครงการตามแนวคิดราชประศาสนศาสตร์ชุมชนต้องมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการบูรณาการ

บุญสม ชลพิทักษ์วงศ์ (Chonlapitakwong B., 2022) ศึกษาเรื่อง การวางแผนการพัฒนาทรัพยากรน้ำในพื้นที่ ลุ่มน้ำชีโดยข้อมูลตามระบบผังน้ำ นำมาสู่การวางแผนการพัฒนาทรัพยากรน้ำโดยใช้ข้อมูลตามระบบผังน้ำทั้งที่เป็นแผนที่ แผนที่ แผนผัง รายการประกอบผังน้ำ และข้อมูลสนับสนุนต่าง ๆ รวมถึงข้อเสนอแนะการใช้ประโยชน์ที่ดินที่อยู่ในระบบทางน้ำตามผังน้ำให้เกิดประโยชน์สูงสุด ทั้งนี้จะต้องไม่ก่อให้เกิดการเบี่ยงเบนทางน้ำหรือกระแสน้ำหรือกีดขวางการไหลของน้ำในระบบทางน้ำ

พรมงคล ชิดชอบ (Chidchob P., 2022) ศึกษายุทธศาสตร์การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร โดยสันตินวัตกรรมบนพื้นที่ลุ่มน้ำตำบลสวาย อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ผลการศึกษาพบว่า พื้นที่ลุ่มน้ำตำบลสวาย เป็นรอยต่อระหว่างจังหวัดบุรีรัมย์ และจังหวัดสุรินทร์ มีปัญหาการขาดแคลนน้ำเนื่องจากภัยแล้งในช่วง 9 เดือน ทำให้น้ำเพื่อการเกษตรมีใช้เพียง 3 เดือนและไม่เพียงพอต่อความต้องการของเกษตรกรในพื้นที่ส่วนใหญ่ทำนาปีละ 2 ครั้ง สาเหตุที่ทำให้การแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำที่ผ่านมายังไม่สัมฤทธิ์ผล คือ การขาดการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องทุกภาคส่วน ชุมชนขาดความรู้และข้อมูลสำคัญในการแก้ปัญหอย่างเป็นระบบ การ

จัดทำแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาตามหลักการ 3 คือ Ends-Means-Ways องค์ความรู้จากการวิจัย คือ Peace Water Drop หรือ หยดน้ำแห่งสันติภาพ โดยมี Kal – Led – Com ตำนานสร้างพลังการเปลี่ยนแปลง E – M – W พลังขับเคลื่อนที่มีทิศทาง โดยมี WATER สายธารแห่งธรรม โอบอุ้มหยดน้ำแห่งน้ำสันติภาพ

งานวิจัยต่างประเทศ

Chris and Jacqui (2005) ได้ศึกษาความยั่งยืนและความเปลี่ยนแปลง ในชนบทของประเทศออสเตรเลีย กล่าวว่า ชุมชนชนบทจะมีความยั่งยืนต้องประกอบด้วยมิติหลัก 3 ประการคือ ประการแรกด้านเศรษฐกิจ ประการที่สองด้านสังคม และประการที่สามด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งทั้งสามด้านมีความเกี่ยวโยงกันอย่างเป็นพลวัต ชุมชนชนบทจะมีความยั่งยืนได้ต้องเป็นชุมชน ที่สามารถอยู่ได้โดยปราศจากการสนับสนุนจากภาครัฐเหมือนในอดีต

Tran Thanh Long (2013) ได้ศึกษาเรื่อง การวางแผนพัฒนาแหล่งน้ำภายใต้การประเมินปฏิสัมพันธ์ระหว่างน้ำผิวดินและน้ำใต้ดินบนลุ่มคอนเซิน เกาะคอนเต้า จังหวัดปาเรียวงเตา ประเทศเวียดนาม การศึกษาพบว่า การวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ของน้ำผิวดินและน้ำใต้ดินช่วยปรับปรุงการจำลองน้ำใต้ดินและการประเมินความสามารถให้น้ำของชั้นน้ำใต้ดินได้ดียิ่งขึ้น การศึกษายังพบว่า ถ้าต้องการให้ตอบสนองต่อความต้องการน้ำในอนาคตจะต้องขยายทะเลสาบ และเพิ่มบ่อน้ำบาดาล จะเป็นทางเลือกที่ดีที่สุดสำหรับการพัฒนาแหล่งน้ำบนเกาะคอนเต้า

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ พื้นที่วิจัย คือ พื้นที่กลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง กลุ่มเป้าหมาย จำนวน 48 คน ได้แก่ 1) ผู้บริหารหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จำนวน 28 คน และ 2) ผู้เชี่ยวชาญจำนวน 20 คน วิธีการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญใช้วิธีคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview) ใช้ศึกษากำหนดผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ ผู้บริหารหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย บุคคลที่ทำหน้าที่บริหารหรือผู้ประสานงานหลัก หัวหน้าหน่วยงานหรือผู้ที่ได้รับมอบหมาย จำนวน 28 คน หรือ จนข้อมูลอิ่มตัว (Saturated Data) โดยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ส่วนการสนทนากลุ่ม (Focus group) เป็นการดำเนินประชุมกลุ่มผู้เชี่ยวชาญจำนวน 20 คน และวิเคราะห์ข้อมูลด้วย Content Analysis แนวทางการสนทนากลุ่ม (Focus group) ผู้วิจัยจัดขึ้นเพื่อสังเคราะห์แนวทางการพัฒนาแหล่งน้ำ เพื่อการเกษตรตามแนวพระราชดำริ โดยกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลักในการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรตามแนวพระราชดำริ ระหว่างเดือนกันยายน พ.ศ.2565 ถึงเดือนตุลาคม พ.ศ. 2566 โดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ซึ่งเป็นเครื่องมือวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลข้อความที่ผู้ให้ข้อมูลสำคัญตอบมา โดยการจับประเด็นสำคัญ จัดกลุ่มประเด็นที่คล้ายกันมีความหมายร่วมกันอยู่ในกลุ่มเดียวกัน เป็นการลดการกระจายของข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้ เพื่อกำหนดค่าความถี่ที่พบข้อความหรือข้อมูลนั้น แล้วนำเสนอด้วยการเขียนเชิงบรรยายอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่องที่ศึกษาวิจัย วิเคราะห์และสรุปแยกรายละเอียดตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา ผู้วิจัยดำเนินการโดย 1) เปรียบเทียบจาก

แหล่งข้อมูล (Sources Data) 2) เปรียบเทียบจากวิธีรวบรวมข้อมูล (Methods) และ 3) เปรียบเทียบทฤษฎีแนวคิด (Theories) ทำการหาข้อสรุป และเรียบเรียงนำเสนอผลการวิจัยโดยการพรรณนาความ (Description)

ผลการวิจัย

1. สภาพการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรตามแนวพระราชดำริ จากอดีตจนถึงปัจจุบันพบว่าการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรตามแนวพระราชดำรินี้หลายโครงการที่เกิดขึ้นในแต่ละพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นโครงการแก้มลิง โครงการขุดลอกหลุมขนมครก โครงการก่อสร้างฝาย และโครงการโคก หนอง นา เป็นต้น ซึ่งจะมุ่งพัฒนาแหล่งเก็บกักน้ำ เพื่อแก้ไขปัญหาขาดแคลนน้ำ และป้องกันอุทกภัย โดยการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ แต่ยังไม่มีการบูรณาการร่วมกับภาคีเครือข่ายและจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องภายในจังหวัดเท่าที่ควร เป็นการทำงานในลักษณะแยกส่วนรวมทั้งยังขาดการบูรณาการข้อมูลภาพรวมทั้งจังหวัด นอกจากนั้นหน่วยงานราชการได้มีการบรรจุแผนงานโครงการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรตามแนวพระราชดำริเป็นประจำทุกปีงบประมาณ แต่การจัดทำโครงการเป็นการจัดทำล่วงหน้า ทำให้การแก้ไขปัญหาอาจไม่ทันทั่วถึง และไม่ปฏิบัติตามสถานการณ์ในปัจจุบัน รวมทั้งยังประสบปัญหาเรื่องการดูแลและบำรุงรักษา รวมถึงการพัฒนาต่อยอดจากหน่วยงานรวมถึงชุมชนในพื้นที่ ทำให้แหล่งน้ำต่าง ๆ ขาดประสิทธิภาพในการกักเก็บน้ำและใช้ประโยชน์เพื่อการเกษตรอย่างเต็มประสิทธิภาพ

2. ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรตามแนวพระราชดำริ มีดังนี้

2.1 ปัญหากล้ง ถือได้ว่าเป็นตัวแปรสำคัญในการพัฒนาแหล่งน้ำ โดยน้ำต้นทุนที่จะนำมาใช้ประโยชน์ทางการเกษตร จะได้มาจากน้ำฝน ถึงถ้าปริมาณน้ำฝนต่ำ จะส่งผลต่อปริมาณน้ำที่กักเก็บในแหล่งน้ำซึ่งไม่เพียงพอกับความต้องการในด้านการเกษตรของเกษตรกร

2.2 ปัญหาอุทกภัย เกิดขึ้นในพื้นที่ลุ่ม โดยในฤดูน้ำหลากน้ำจะท่วมพื้นที่โดยรอบ เมื่อถึงเวลาน้ำลดน้ำที่ท่วมก็จะลดลงไปด้วยทำให้ขาดแคลนน้ำ

2.3 ปัญหาน้ำเสีย เกิดจากสาเหตุใหญ่ 2 ประการ คือเกิดจากการกระทำของมนุษย์ และจากสภาพตามธรรมชาติของแต่ละพื้นที่

2.4 ทักษะของเกษตรกร โดยเฉพาะในเรื่องของระบบการปลูกพืช ซึ่งเกษตรกรไม่ได้มีการปรับเปลี่ยนชนิดของพืชตามปริมาณน้ำต้นทุนที่มีในแหล่งน้ำ มักจะปลูกแต่พืชชนิดเดิม แม้ว่าในปีนั้นปริมาณน้ำจะไม่เพียงพอก็ตาม รวมทั้งในเรื่องการใช้น้ำที่มีการใช้น้ำอย่างฟุ่มเฟือย ไม่จำกัด ส่งผลให้ปริมาณน้ำไม่เพียงพอ

2.5 นโยบายของรัฐบาล ซึ่งยังขาดความต่อเนื่อง และการประชาสัมพันธ์สร้างการรับรู้เกี่ยวกับความจำเป็นในการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อเกิดการตื่นตัวของทุกภาคส่วนรวมถึงกลุ่มเกษตรกรผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

3. รูปแบบในการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรให้เป็นไปตามแนวพระราชดำริปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และทฤษฎีใหม่

ผลการศึกษาพบว่าการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรนั้นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน โดยเสริมสร้างเครือข่ายการประสานงานและการทำงานร่วมกันของทางราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน และประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งมีขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ร่วมกันทำการศึกษาค้นคว้าปัญหา และสาเหตุของปัญหา รวมทั้งอุปสรรคในการดำเนินการเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร จัดทำข้อมูลแหล่งน้ำและข้อมูลพื้นฐานของเกษตรกรผู้ใช้น้ำ ดังนั้น การศึกษาแนวทางการกำหนดนโยบายการดำเนินงานเก็บน้ำและการจัดสรรน้ำของโครงการที่เหมาะสมเป็นสิ่งจำเป็นที่ควรได้มีการดำเนินการศึกษาต่อไป

ขั้นตอนที่ 2 ร่วมสำรวจพื้นที่ โดยมีการพัฒนาแหล่งน้ำให้เหมาะสมกับแต่ละพื้นที่ ภูมิประเทศใดที่เหมาะสมแก่การขุดสระ ขุดคลอง รวมทั้งการเชื่อมส่งต่อน้ำ อีกทั้งขนาดของแหล่งน้ำควรเหมาะสมกับพื้นที่และความต้องการของชุมชน

ขั้นตอนที่ 3 ร่วมคิดหาวิธีการพัฒนา กำหนดนโยบายโดยมุ่งเน้นเพื่อการแก้ไขและลดปัญหาเรื่องน้ำของชุมชน หรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน

ขั้นตอนที่ 4 ร่วมกันตัดสินใจและดำเนินการ โดยเลือกวิธีการที่ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อส่วนรวมในการใช้ทรัพยากรน้ำ ไม่ว่าจะเป็นด้านการวางแผนการเพาะปลูก การผลิต \ รวมทั้งให้การสร้างองค์ความรู้ใหม่ และสนับสนุนเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อเกษตรกร

ขั้นตอนที่ 5 ร่วมกันประเมินผล เมื่อเริ่มดำเนินการควรมีการติดตามผลการพัฒนาอย่างต่อเนื่องเพื่อประเมินผล รวมถึงแก้ปัญหาและอุปสรรคได้ทันทั่วทั้ง

อภิปรายผลการวิจัย

งานวิจัยนี้พบว่าการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรตามแนวพระราชดำริมุ่งพัฒนาแหล่งเก็บกักน้ำ เพื่อแก้ไขปัญหาขาดแคลนน้ำ และป้องกันอุทกภัย ยังไม่มีการบูรณาการร่วมกับภาคีเครือข่าย และจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องการแก้ไขปัญหาไม่ทันทั่วทั้ง และไม่เป็นไปตามสถานการณ์ในปัจจุบัน รวมทั้งยังประสบปัญหาเรื่องการดูแล และบำรุงรักษา รวมถึงการพัฒนาต่อยอดจากหน่วยงานรวมถึงชุมชนในพื้นที่ สอดคล้องกับ อรรถธัญญา ภูโคกค้อย และวิชญ์ สุमितสวรรค์ (Phukokkhai A., and Sumitsawan W., 2019) พบปัญหา คือ การกระจายน้ำไม่ทันความต้องการของผู้ขอรับบริการในช่วงภาวะฝนทิ้งช่วงเป็นเวลานาน ซึ่งทำให้เกิดความแห้งแล้ง และปัญหาด้านงบประมาณพัฒนาแหล่งน้ำไม่เพียงพอ วัชรวิทย์ สงวนศักดิ์โยธิน และอภิรัตน์ กังสดารพร (Songwansakyothin W., and Kangsadarporn A., 2021) พบว่า การจัดการโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริของกองทัพบกตามแนวคิดราชประศาสนศาสตร์ ใช้การจัดการร่วมกันสามฝ่าย ชุมชนต้องมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการบูรณาการ บุญสม ชลพิทักษ์วงศ์ (Chonlapitakwong B., 2022) ให้ข้อเสนอแนะการใช้ประโยชน์ที่ดินที่อยู่ในระบบทางน้ำตามผังน้ำให้เกิดประโยชน์สูงสุด ทั้งนี้จะต้องไม่ก่อให้เกิดการเบี่ยงเบนทางน้ำหรือกระแสน้ำหรือกีดขวางการไหลของน้ำในระบบทางน้ำ และผลการศึกษาของพรหมงคล ชิดชอบ (Chidchob P., 2022) ศึกษายุทธศาสตร์การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร พบว่า พื้นที่ลุ่มน้ำตาบลสวาย เป็นรอยต่อระหว่างจังหวัดศรีสะเกษ และจังหวัดสุรินทร์ มีปัญหาการขาดแคลนน้ำเนื่องจากภัยแล้งในช่วง 9 เดือน ทำให้น้ำเพื่อการเกษตรมีใช้เพียง 3 เดือนและไม่เพียงพอต่อความต้องการของเกษตรกรในพื้นที่ ส่วนใหญ่ทำนาปีละ 2 ครั้ง สาเหตุที่ทำให้การแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำที่ผ่านมายังไม่สัมฤทธิ์ผล คือ การขาดการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องทุกภาคส่วน ชุมชนขาดความรู้และข้อมูลสำคัญในการแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ

ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรตามแนวพระราชดำริ ได้แก่ ปัญหาภัยแล้ง ปัญหาอุทกภัย ปัญหาน้ำเสีย ทศนคติของเกษตรกร และนโยบายของรัฐบาล นโยบายในการพัฒนาแหล่งน้ำ การขับเคลื่อนโครงการตามแนวพระราชดำริที่ผ่านมา ยังไม่มีนโยบายที่ชัดเจน พื้นที่บางจุดมีข้อจำกัดเรื่องระเบียบราชการทำให้ไม่สามารถจัดทำแผนงานโครงการพัฒนาแหล่งน้ำให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้ใช้ประโยชน์งบประมาณในการพัฒนาแหล่งน้ำ ในการพัฒนาแหล่งน้ำยังขาดงบประมาณจากหน่วยงานรัฐมาให้การสนับสนุนอย่างเต็มรูปแบบ และยังมีข้อจำกัดของระเบียบทางราชการทำให้เกษตรกรเข้าไม่ถึงโครงการ การดำเนินการยังไม่ครอบคลุมทุกพื้นที่ อาชีพหลักของราษฎรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือคือเกษตรกร แต่ในการประกอบอาชีพยังต้องอาศัยน้ำจากระบบชลประทานซึ่งไม่ครอบคลุมพื้นที่ การพัฒนาอย่างต่อเนื่อง การขับเคลื่อนโครงการยังขาดความต่อเนื่อง ไม่ตรงตามความต้องการของชุมชนมากนัก การแก้ปัญหาจึงยังไม่ต่อเนื่องและยั่งยืน การมีส่วนร่วมในการดำเนินการของทุกภาคส่วน ในการจัดการน้ำในปัจจุบันควรมีกลไกสำคัญ คือ การมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายในการทำงานแบบร่วมด้วยช่วยกันคิด ช่วยกันหารูปแบบและวิธีดำเนินการแก้ปัญหาต่างๆ แบบบูรณาการในทุกมิติเสมอ จึงจะบังเกิดผลสัมฤทธิ์อย่างยั่งยืนโดยไม่เกิดความขัดแย้งในสังคม สอดคล้องกับผลการศึกษาของ Tran Thanh Long (2013) Ben-Ayed, Morched (2003) ศึกษาถึงสาเหตุที่ประชาชนยกเลิกการมีส่วนร่วม ผู้ที่ได้รับประโยชน์ ได้แก่ ชาวนาซึ่งมีฐานะร่ำรวย โครงการพัฒนาทางตะวันตกเฉียงเหนือไม่ทำให้เกิดผลเสีย ขณะเดียวกันก็ไม่ได้มีประโยชน์ต่อพวกเขา ชนชั้นนำมักประเมินความรู้และทักษะในการพัฒนาของประชาชนตลอดจนความสามารถในการตัดสินใจต่ำเกินไป Chris and Jacqui (2005) ได้ศึกษาความยั่งยืนและความเปลี่ยนแปลง ในชนบทของประเทศออสเตรเลีย กล่าวว่า ชุมชนชนบทจะมีความยั่งยืนต้องประกอบด้วยมิติหลัก 3 ประการคือ ประการแรกด้านเศรษฐกิจ ประการที่สองด้านสังคม และประการที่สามด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งทั้งสามด้านมีความเกี่ยวโยงกันอย่างเป็นพลวัต

รูปแบบในการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรให้เป็นไปตามแนวพระราชดำริ ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และทฤษฎีใหม่ มี 5 ขั้นตอน ได้แก่ 1) ร่วมกันทำการศึกษาค้นคว้าปัญหา และสาเหตุของปัญหา 2) ร่วมสำรวจพื้นที่ 3) ร่วมคิดหาวิธีการพัฒนา 4) ร่วมกันตัดสินใจและดำเนินการ และ 5) ร่วมกันประเมินผล จากการศึกษาของอรุณญา ภูโคกค้อย และวิษณุ สุमितสวรรค์ (Phukokkhai A., and Sumitsawan W., 2019) ได้แนวทางการพัฒนา คือ ส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกพืชเกษตรอินทรีย์ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง วชิร สงวนศักดิ์โยธิน และอภิรัตน์ กังสดารพร (Songwansakyothin W., and Kangsadampon A., 2021) ได้มีการจัดการโครงการของกองทัพกตตามแนวคิดราชประศาสนศาสตร์ชุมชนต้องมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ บูรณาการ บุญสม ชลพิทักษ์วงศ์ (Chonlapitakwong B., 2022) พบว่าการสนับสนุนต่าง ๆ รวมถึงข้อเสนอแนะการใช้ประโยชน์ที่ดินที่อยู่ในระบบทางน้ำตามผังน้ำให้เกิดประโยชน์สูงสุด พรหมงคล ชิดชอบ (Chidchob P., 2022) เสนอแนะการแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ การจัดทำแผนยุทธศาสตร์การพัฒนา และ Chris and Jacqui (2005) ได้เสนอแนวทางชุมชนชนบทจะมีความยั่งยืนต้องประกอบด้วยมิติหลัก 3 ประการคือ ประการแรกด้านเศรษฐกิจ ประการที่สองด้านสังคม และประการที่สามด้านสิ่งแวดล้อม

สรุปองค์ความรู้

องค์ความรู้ และข้อค้นพบจากงานวิจัยนี้นำมาใช้เป็นแนวทางในการจัดทำรูปแบบในการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรให้เป็นไปตามแนวพระราชดำริ เพื่อการพัฒนา ต่อยอด ตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และทฤษฎีใหม่ในพื้นที่กลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางนำมาซึ่งประโยชน์สูงสุดของการใช้ทรัพยากรน้ำ และส่งผลให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

รูปแบบในการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรให้เป็นไปตามแนวพระราชดำริเพื่อการพัฒนาต่อยอดให้เกษตรกรเพิ่มผลผลิตสินค้าทางการเกษตรให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดนั้นสำคัญคือควรเน้นในเรื่องของการเชื่อมโยงแหล่งน้ำและการกระจายน้ำโดยเฉพาะระบบการกระจายน้ำแบบท่อเพื่อลดการสูญเสียของน้ำระหว่างทางและเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตสินค้าเกษตรให้เกิดประโยชน์สูงสุดและสามารถกระจายน้ำเข้าถึงพื้นที่ทางการเกษตรได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้การพัฒนาแหล่งน้ำขนาดใหญ่อาจกระทบต่อพื้นที่ป่าและพื้นที่ทางการเกษตรควรปรับรูปแบบในการพัฒนาแหล่งน้ำโดยเน้นแหล่งน้ำขนาดเล็กและการเชื่อมโยงแหล่งน้ำด้วยระบบชลประทานแบบท่อและใช้พลังงานทางเลือก ได้แก่ พลังงานแสงอาทิตย์มาสนับสนุนในการสูบน้ำเพื่อกระจายสู่พื้นที่การเกษตร การพัฒนาแหล่งน้ำใหม่โดยการขุดสระขุดหนองทำแก้มลิงอาจกระทบต่อพื้นที่ทางการเกษตรหรือทางน้ำไหลหรือพื้นที่ป่าไม้ควรเน้นการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กหรือการเพิ่มประสิทธิภาพแหล่งน้ำเดิมที่มีอยู่แล้วเชื่อมโยงระบบการบริหารจัดการน้ำด้วยระบบท่อเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ประโยชน์และที่สำคัญในการบริหารจัดการแหล่งน้ำควรมีการจัดตั้งกลุ่มหรือคณะทำงานหรือคณะกรรมการในระดับแหล่งน้ำหรือพื้นที่ชุมชนหมู่บ้านเพื่อบริหารจัดการและใช้ประโยชน์และดูแลรักษา เพื่อสร้างความเป็นเจ้าของร่วมซึ่งจะทำให้แหล่งน้ำดังกล่าวมีความยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. รัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรกำหนดนโยบาย แผนมาตรการต่าง ๆ ในการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรให้เป็นไปตามแนวพระราชดำริ ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และทฤษฎีใหม่ อย่างเป็นระบบ มีความชัดเจน ทันต่อสถานการณ์ และควรเป็นนโยบายที่สามารถปรับได้ตามบริบทของพื้นที่ ตลอดจนมีการประสานงานระหว่างหน่วยงานนโยบายและหน่วยงานปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง

2. ควรมีการกำหนดนโยบายการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรให้เป็นไปตามแนวพระราชดำริ ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และทฤษฎีใหม่ ให้มีความชัดเจน ครอบคลุมรอบด้าน โดยคำนึงถึงผู้ใช้น้ำเป็นสำคัญ และหน่วยงานกลางที่คอยทำหน้าที่ให้คำแนะนำและสนับสนุนการดำเนินงาน

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

1. ชุมชนควรมีการจัดทำแผนการพัฒนาแหล่งน้ำที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่ของตนเอง เน้นความร่วมมือระหว่างคนในชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

2. ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีการประสานความร่วมมือกัน เพื่อสำรวจความต้องการใช้น้ำของคนในชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น ปัญหาภัยแล้ง อุทกภัย น้ำเสีย และอื่น ๆ

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยความสำเร็จ และปัจจัยอุปสรรค เพื่อค้นหาแบบปฏิบัติที่ดี (Best Practice) ในการพัฒนาแหล่งน้ำ
2. ควรพัฒนาต่อยอดงานวิจัยในลักษณะการพัฒนารูปแบบในการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรให้เป็นไปตามแนวพระราชดำริ ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และทฤษฎีใหม่ ที่ใช้ในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในลักษณะเฉพาะเจาะจง

References

- Land Development Department. (2022). *Agricultural zones of Thailand*. Bangkok: Land Development Department, Ministry of Agriculture and Cooperatives.
- Phirawongsakul, P. (2017). *Management of reservoir systems under economic development conditions in the Mae Klong River Basin*. Bangkok: Chulalongkorn University.
- Office of National Water Resources. (2019). *20-year water resources management master plan (2018–2037)*. Retrieved July 6, 2023, from http://wrpwa.co.th/data/_uploaded/file/
- Songwansakyothin, W. (2020). *Royal projects of the Royal Thai Army as royal administration* [Doctoral dissertation, Rangsit University]. College of Social Innovation, Rangsit University.
- Chonpitakwong, B. (2022). *Water resource development planning in the Chi River Basin using data from the water plan system*. Bangkok: Office of National Water Resources.
- Sumitsawan, W. (2019). Sustainable water management of local administrative organizations: A case study of Ban Ton Subdistrict Municipality, Phra Yuen District, Khon Kaen Province. *Mahachulalongkornrajavidyalaya Journal*, 6(10), 5067–5078.
- Chitchob, P. (2022). *Water resource development strategy for agriculture by peace innovation in the Sawai River Basin, Prang Ku District, Sisaket Province* [Doctoral dissertation, Mahachulalongkornrajavidyalaya University]. Peace Studies Program, Graduate School.
- Phirawongsakun, P. (2017). *Reservoir system management under economic development conditions in the Mae Klong River Basin* [Master's thesis, Chulalongkorn University]. Water Resources Engineering Program, Faculty of Engineering.
- Chris, C., & Jacqui, D. (2005). *Taming the mountain: Human ecology, indigenous knowledge, and sustainable resource management in the Doko Gamo Society of Ethiopia*. Dissertation Abstracts International.
- Tran Thanh Long. (2013). *Water resources development planning under the evaluation of the interaction between surface water and groundwater on the bog*. Ba Ria Vung Tau: Free Press.

